

1.01 UDK 336.732(450 Trst =
 163.6)"1906/1941"
 Prejeto 27. 7. 2000

Milan Pahor*

Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu (1906-1941)

IZVLEČEK

Trgovsko-obrtna zadruga je bila sestavni del mreže posojilnic, hranilnic, bank, denarnih zadrug, delniških družb, ki so jih Slovenci v Trstu in okolici postavili na noge v zadnjih desetletjih avstroogrske monarhije. Poslovala je v letih 1906-1941 v Trstu. V obdobju 1906-1918 se uspešno razvija in posluje. Velike zasluge ima pri vzpostavitvi slovenske trgovske šole v Trstu, kateri da na razpolago veliko stavbo. Poslovno sodeluje z največjima slovenskima denarnima zavodoma v Trstu: Tržaško posojilnico in hranilnico ter Jadransko banko. S prihodom Italije se razmere zaostrijo in dosežejo nesluteno raven v letih fašističnega režima. Poslovanje poteka v nenormalnih razmerah. Pritiski se nato spremenijo v nasilje, saj je denarni zavod Trgovsko-obrtna zadruga z uradnim dekretom ukinjen in priključen italijanski ustanovi Banca popolare giuliana. Tako se zaključi 35 let delovanja. Po drugi svetovni vojni Slovenci v Trstu ne dosežejo vrnitve nasilno odvzetega zavoda ali vsaj odškodnino.

Ključne besede: Slovenci v Trstu, denarništvo, slovensko gospodarstvo, Italija, fašistični režim, nasilje

ABSTRACT

THE TRIESTE TRADE AND CRAFT COOPERATIVE (1906-1941)

The Trieste Trade and Crafts Cooperative was part of a network of loan banks, savings banks, banks, financial cooperatives and joint-stock companies, which the Slovenes in Trieste and its surroundings had established during the last decades of the Austro-Hungarian monarchy. It operated in Trieste from 1906 to 1941. Its development and business ventures were particularly successful in the period of 1906-1918, and it had great merit in establishing the Slovene Commercial School in Trieste. It conducted business with the largest Slovene financial institutions in Trieste, the Tržaška posojilnica in hranilnica (Loans and Savings Bank of Trieste) and the Jadranska banka (Adriatic Bank). After Trieste came under Italian rule, the situation worsened and reached a critical level in the period of the Fascist regime. Financial operations were carried out under very difficult circumstances; the pressure exerted by the regime changed to violence and the financial institution of the Trade and Craft Cooperative was abolished with an official decree and merged with an Italian institution: the Banca popolare giuliana. After the Second World War, the Slovenes in Trieste, despite their efforts, could not achieve the restitution of their confiscated cooperative, nor was any financial compensation whatsoever awarded them.

Key words: the Slovenes in Trieste, financial business, the Slovene economy, Italy,

* Zgodovinar, ravnatelj Narodne in študijske knjižnice v Trstu, I-34136 Trieste/Trst, Via San Francesco 20

Fascism, violence

Trgovsko-obrtna zadruga je bila sestavni del mreže posojilnic, hranilnic, bank, denarnih zadrug, gospodarskih in obrtnih društev, konsumnih zadrug, delniških družb, ki so jih Slovenci v Trstu postavili na noge v zadnjih desetletjih avstroogrske monarhije pred izbruhom prve svetovne vojne. Leta 1907 je izšel Imenik slovanskih društev in udruženj v Trstu in okolici, ki so ga sestavili uredniki Ivanišević, Kravos in Kučinič, natisnila pa tiskarna Edinost.¹ Trst in okolica se nanašata na ozemlje občine Trst. Podatki v Imeniku se nanašajo na leto 1906, ko je Trgovsko-obrtna zadruga začela s svojim poslovanjem. Seznam obsega kar 110 društev in organizacij. Izmed navedenih jih je v rubriki Gospodarska društva zajetih kar 47, torej slaba polovica, kar pa je izredno visoka številka.

Če razčlenimo seznam po posameznih sektorjih, dobimo naslednjo sliko: banke (3), hranilnice (5), zavarovalnice (2), pogrebna društva (8), konsumna društva (9), gospodarska društva (9), tiskovne zadruge (2), kmetijske družbe (3), vzajemna društva (4) in zadruge posestnikov (2). Čeprav za vsa našeta društva ni popolnih podatkov, lahko vseeno ugotovimo, da so imela gospodarska društva 7.891 članov. Gospodarski del Slovencev v Trstu in okolici je bil nedvomno v izredno dinamični fazi ter je igral pomembno vlogo. Imenik poleg slovenskih gospodarskih ustanov upošteva tudi hrvaške in češke, seveda so slovenske v veliki večini. Ostali del imenika se nanaša na politična, izobraževalna, kulturna, pevska in druga društva.

Trgovsko-obrtna zadruga je imela velike zasluge za Slovence v Trstu tako na gospodarskem področju kot tudi na kulturnem. Na eni strani je bila izredno koristen denarni zavod, saj je predstavljala dobro povezavo med denarnimi zavodi in drobnim gospodarstvom, ker je znala pomagati predvsem mali trgovini in obrti. Po drugi strani pa so njene zasluge velike na kulturnem in šolskem področju, saj sta z njeno odločilno finančno pomočjo nastali slovenska Cirilmetodova šola prav v središču Trsta (poleg centrale pri Sv. Jakobu v Trstu) in srednja trgovska šola v stavbah v ul. Acquadotto št. 20 (danes Drevored XX. septembra) in v ul. Stadion št. 21 (danes ul. Battisti), ki sta bili last prav Trgovsko-obrtni zadrugi.²

Ustanovitev Trgovsko-obrtni zadrugi

Denarni zavod je bil ustanovljen na občnem zboru 18. februarja 1906, v združni register pri c.k. trgovskem in pomorskem sodišču v Trstu se je vpisala 7. aprila 1906. Poslovati je začela 17. aprila 1906, sedež je imela v ul. Sv. Frančiška št. 2 v prostorih Trgovskega izobraževalnega društva, kjer je do leta 1904 delovala Tržaška posojilnica in hranilnica pred preselitvijo v Narodni dom.³

In prav Trgovsko izobraževalno društvo je dalo pobudo za ustanovitev Trgovsko-obrtni zadrugi v Trstu. Trgovsko izobraževalno društvo je nastalo 26. avgusta

---

¹ Milan Pahor: *Jadranska banka v Trstu*. Trst 1996, str. 18-20 (dalje *Jadranska banka*); Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, arhiv, fond Trst, fasc. Trst HA, Imenik slovanskih društev in udruženj v Trstu in okolici, Trst 1907 dalje NŠK, OZ, arhiv.

² Veliki Jadran, občni slovenski koledar, leto 1912. Trst 1911, str. 91 (dalje *Veliki Jadran*); Vladimir Turina: *Gospodarsko uveljavljanje Slovencev na Primorskem v začetku stoletja*. Zaliv, Trst, 1968, št. 14-15, str. 24 (dalje *Turina*).

³ Milan Pahor: *Slovensko denarništvo v Trstu*. Trst 1989, str. 44 (dalje *Slovensko denarništvo*); *Veliki Jadran*, str. 91.

1900 in sicer na občnem zboru Zveze slovenskih trgovskih pomočnikov, ki se je takrat preimenovalo v Trgovsko izobraževalno društvo. Predsednik Vekoslav Plesničar je 24. decembra 1900 naslovil dopis na visoko c.kr. namestništvo v Trstu, s katerim opozarja na sprejete spremembe glede poimenovanja v Trgovsko izobraževalno društvo in odgovarjajočih dopolnil statuta. Prejšnja organizacija (Zveza slovenskih trgovskih pomočnikov) je bila ustanovljena leta 1898, polnopravno pa je začela 30. 1. 1900, ko je c. k. namestništvo odobrilo društveni statut.⁴

Ustanovni občni zbor Trgovsko-obrtna zadruga je bil 18. februarja 1906 v prostorih Trgovskega izobraževalnega društva v ul. Sv. Frančiška 2 v Trstu. Prisotnih je bilo 26 zadrušnikov. Dnevni red je obsegal tri točke, "1. Prečitanje in potrjenje pravil; 2. Volitev načelstva; 3. Volitev nadzorstva", kot je zapisano v notarskem ustanovnem aktu. C.kr. notar dr. Joahim Zencovich je namreč sestavil v slovenščini zapisnik ustanovnega občnega zbora. V ustanovni listini so zapisana imena prvih zadrušnikov Trgovsko-obrtna zadruga: 1. Josip Ulčakar, 2. Ivan Millionig, 3. Ivan Merhar, 4. Josip Stantig, 5. Fran Gulič, 6. Jakob Merhar, 7. Ivan Novak, 8. Miroslav Martelanc, 9. Karl Vecchiet, 10. Leopold Žgur, 11. Pavel Kočevnar, 12. Valentin Zwitter, 13. Ivan Tomažič, 14. Ivan Prelog, 15. Josip Zwitter, 16. Hinko Schimdt, 17. Avguštin Škerlj, 18. Josip Ajdišek, 19. Gregor Babič, 20. Fabijan Žgur, 21. Franc Vertovec, 22. Urban Lenček, 23. Valentin Mortl, 24. Alojzij Plesničar, 25. Hanibal Škerl, 26. Ivan Wigele.⁵ Člani zadrušniki so na občnem zboru, kateremu je predsedoval Josip Ulčakar, poslovodja in tajnik Tržaške posojilnice in hranilnice, odobrili pravila ter za dobo treh let izvolili načelstvo in nadzorstvo. Občni zbor se je začel ob 16. uri, po zaključku ustanovnega zbora pa je bila prva seja novoizvoljenega vodstva oziroma načelstva kot so takrat pravili.

Prvo vodstvo Trgovsko-obrtna zadruga je bilo takole sestavljeno: predsednik Josip Ulčakar, prvi namestnik predsednika Ivan Prelog, drugi namestnik predsednika Ivan Merhar, odborniki Josip Ajdišek, Gregor Babič, Leopold Žgur, Karl Vecchiet. V nadzornem odboru pa je bilo kar 9 članov: Ivan Novak, Valentin Zwitter, Alojzij Plesničar, Just Arhar, Josip Stantig, Gregor Zidar, Anton Miklavec, Miroslav Martelanc, Avguštin Škerlj.⁶

List Edinost je skrbno sledil nastajanju novega slovenskega denarnega zavoda v Trstu. To ima tudi svojo notranjo logiko, saj je v bistvu Trgovsko-obrtna zadruga spadala v vplivni krog narodnjakov političnega društva Edinost. Tako je tržaška Edinost zapisala dne 2. marca 1906: " Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu. Ta naš najnovejši denarni zavod že čvrsto posluje. Da-si je trebalo premagati mnogo sitnosti s prirejanjem prostorov in da-si je ta zvrst zavodov za Trst nekaj novega, se je vendar posrečilo odboru, da je premagal vse večje potežkoče. Za popolno ureditev pa treba še par tednov potrpljenja. (...) Trgovci, obrtniki kakor tudi vsi drugi, ki žele postati zadrušniki "Trgovsko-obrtna zadruga", naj se potrudijo v urad, ki je

⁴ Archivio di Stato di Trieste (Državni arhiv v Trstu, dalje ASTS), I. R. Luogotenenza del Litorale, Società, busta 8, statut Trgovskega izobraževalnega društva v Trstu.

⁵ NŠK, OZ, arhiv, fond Gospodarstvo, fasc. Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu, zapisnik ustanovnega občnega zbora 18. 2. 1906.

⁶ NŠK, OZ, arhiv, fond Gospodarstvo, fasc. Trgovsko-obrtna zadruga, Zapisnik prve seje načelstva 18. 2. 1906; Slovensko denarništvo, str. 44.

odprt vsak delavnik od 9. do 12. ure zjutraj in od 3. do 5. ure popoldne."⁷

Le nekaj dni kasneje, 14. marca 1906, je časopis Edinost ponovno objavil članek: "Nov denarni zavod. Kakor smo izvedeli, se vstanovi v Trstu nov denarni zavod: "Trgovsko-obrtna zadruga". Že pred 4. leti je sklenilo "Trgovsko izobraževalno društvo" na svojem občnem zboru, da se poveri naloga ustanovitve take zadruge članom, ki naj vso stvar preštudirajo in predložijo pravila za novo zadrugo. To se je sedaj zgodilo. Pravila so se že predložila kompetentni oblasti v potrdilo in je upati, da prične zadruga kmalu poslovati. Svoj urad bo imel zavod v ulici S. Frančesco št. 2, kjer je bila svoječasno "Tržaška posojilnica in hranilnica". Novemu denarnemu zavodu želimo vse dobro."⁸

V aprilu 1906 objavi tržaška Edinost velik oglas o začetku poslovanja Trgovsko-obrtna zadruga, nato pa 11. maja 1906 daljši članek, iz katerega povzemam vsebinske poudarke: "'Trgovsko-obrtna zadruga' naj nam daje stanovsko podporo in stanovsko naobrazbo! Vsled tega pa je dolžnost vsakega slovanskega trgovca in obrtnika, da pristopi k tej zadrugi, da podpira ta novi, domači zavod kar najizdatneje, da mu gre na roko, da se ga poslužuje in zanj deluje, ter pridobiva zanj stranke. Le ako bomo imeli močan zavod, bomo imeli čimpreje tudi svojo trgovsko šolo v Trstu. Brez trgovske šole pa se slovansko trgovstvo in slovanska trgovina in obrt ne bo mogla povzdigniti do one višine, ki daje trgovcem moč, da lahko konkurirajo v vsakem pogledu s svojimi tekmovalci drugorodci. Opozarjamo, da 'Trgovsko-obrtna zadruga' ni samo za trgovce in obrtnike, ampak tudi za druge sloje."⁹

Citirani utrinki iz časopisa Edinost nam dopolnjujejo sliko novega denarnega zavoda v Trstu leta 1906. Predvsem pa nam nazorno kažejo, da se je vse skupaj odvijalo po točno določenem načrtu. To pa nakazuje prodorno taktiko in strategijo, ki jo je bil sposoben voditi slovenski narodnjaški tabor v zadnjih desetletjih avstroogrške monarhije, v letih pred izbruhom prve svetovne vojne. Iz tega se kaže v našem primeru načrt, ki gre od ustanovitve Trgovskega izobraževalnega društva dalje v smer nastanka novega denarnega zavoda (Trgovsko-obrtna zadruga) do ideje o nujni slovenske trgovske šole v Trstu. Po isti tirnici tečeta gospodarska prodornost in stanovska izobrazba. Vse to se v kratkih letih tudi uresniči. Nastane nov, za takratne razmere, sodoben denarni zavod na zadružni osnovi, ki nato uresniči leta 1910 zamisel o slovenski trgovski šoli v Trstu.

Za trenutek se je treba zaustaviti pri besedi Slovenec oziroma Slovan. Nobenega dvoma ni o tem, da so bili tržaški Slovenci zavedni Slovenci. Vodili so prodorno narodno, kulturno in gospodarsko politiko. Poleg tega, da so se čutili zavedne Slovence, so se obenem imeli tudi za Slovane. Zato naletimo v tisku na oba pojma, ki se ne mešata, ampak se samo dopolnjujeta. Poleg tega, da se je čutila prisotnost neke jugoslovanske ideje poleg slovenske, je res, da so Slovenci v Trstu in na Primorskem sodelovali predvsem s Hrvati in Čehi, čutila pa se je prisotnost tudi drugih: Srbov, Črnogorcev. Zato je bila povsod prisotna slovenska in obenem slovanska vzajemnost.

⁷ Edinost, Trst, 2. 3. 1906, Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu.

⁸ Edinost, 14. 3. 1906, Nov denarni zavod.

⁹ Edinost, 11. 5. 1906, Trgovsko-obrtna zadruga.

Namen Trgovsko-obrtna zadruga je povsem razviden iz statuta. Prva pravila so bila v rokopisni obliki, ampak že v prvem letu obstoja (1906) je vodstvo denarnega zavoda poskrbelo za tiskana pravila, ki jih je natisnila tiskarna Edinost. Pravila so bila sestavljena iz 41 členov. Najpomembnejša sta prva dva člena:

Člen 1: "Tvrdba se glasi: "Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu" registrovana zadruga z neomejenim jamstvom. Sedež je v Trstu."

Člen 2: "Namen zadruga je: a) spodbujati varčnost s tem, da daje članom priložnost, prihraniti si z založitvijo vlog v malih obrokih tekom let dobro obrestovano glavnico, in s tem, da sprejema in obrestuje hranilne vloge ter jih plodonosno nalaga; b) pospeševati zasebno gospodarstvo svojih članov s tem, da jim dovoljuje posojila pod ugodnimi pogoji in s tem posebej posreduje med trgovci, obrtniki in njih odjemalci ter omogočuje ustanovitev novih obrtnij in trgovin; c) dobivati si denarna sredstva s svojim združnim kreditom."¹⁰

Združni deleži so bili dvojni: glavni delež je znašal 20 avstrijskih kron, opravljeni pa 2 kroni. Začetni kapital (glavnica) je znašal 4.000 kron. Denarna zadruga je bila članica Zadrugne zveze v Celju. Vse poslovanje je potekalo v slovenskem jeziku.¹¹

Prva leta poslovanja

Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu je uspešno poslovala. Vse to izhaja iz številnih vsakoletnih obračunov, odobrenih bilanc in poročil na občnih zborih zadruga. Rezultati so bili nazorni, ko so ob prvem triletju polagali račune in o tem poročali javnosti in predvsem lastnim članom združnikom.

V poročilu in bilanci za tretje upravno leto 1908, ki so ga izdali v tiskani obliki, dobimo vrsto podatkov o poslovanju denarnega zavoda v prvih letih obstoja. Marca 1909 je načelstvo Trgovsko-obrtna zadruga podalo poročilo in bilanco: "Reči smemo, da smo stalno in nepričakovano naglo napredovali, kljub temu pa položili zavodu tako trden temelj, da se bo brez skrbi na njem zidala zgradba, rastoča više in više, ki bo nudila varno streho in sigurno zavetje vsem, ki bodo v njej iskali pomoči. (...) V minulem letu je kupila naša zadruga dve hiši in sicer hišo v ulici Stadion št. 21, kjer bodo primerni prostori za bodoči "Trgovski dom", ter hišo v ulici Acquadotto št. 22, kjer je že zdaj nastanjena slovenska ljudska šola. Ta veleugodni nakup dveh poslopij v srcu mesta in na jako lepih prostorih je prav tako koristen za naš denarni zavod, kakor potreben in pomemben za našo kulturno življenje, ker so se s tem preskrbeli primerni prostori za tako potrebne slovenske šole v mestu. V svesti si, da je odstopajoče načelstvo in nadzorstvo v svoji triletni funkcijski dobi v vsakem oziru storilo svojo dolžnost, polaga račune."¹²

V letu 1908 se je vpisalo v zadrugo 292 novih članov, tako da je število združnikov na dan 31. decembra 1908 doseglo številko 951. V redni službi so imeli tri osebe: Fran Kravos je bil tajnik, Stanislav Detela blagajnik in Alojz Ferfolja uradnik. Skupni promet denarnega zavoda v letu 1908 je znašal 5,604.738,11 avstrijskih kron. Za nakup hiš so porabili 60.997 kron. V zavodu so imeli dva

¹⁰ NŠK, OZ, arhiv, fond Gospodarstvo, fasc. Trgovsko-obrtna zadruga, pravila.

¹¹ Slovensko denarništvu, str. 45.

¹² NŠK, OZ, arhiv, fasc. Trgovsko-obrtna zadruga, poročilo in bilanca 1908.

rezervna zaklada (danes bi rekli sklada), ki sta znašala skupno 13.699 kron. In kljub tem bremenom so vpisali čisti dobiček v višini 8.648,32 kron. Poleg tega je Trgovsko-obrtna zadruga vzpostavila poseben sklad (oni so temu pravili zaloga) za bodočo Trgovsko šolo v Trstu. Ta sklad je konec leta znašal 16.580 kron, sama Trgovsko-obrtna zadruga je v letu 1908 vanj vplačala 2.500 kron.¹³

Prav nakup dveh stavb v šolske in izobraževalne namene je bil največji dosežek denarnega zavoda. Z nakupom prve stavbe so rešili vprašanje Cirilmetodove šole v središču mesta, z drugo stavbo pa so postavili temelje za nastajajočo Trgovsko šolo. Za slednjo so vzpostavili celo poseben denarni sklad. Napori so bili kronani z uspehom oktobra 1910, ko je resnično zaživela srednja trgovska šola v Trstu.

Marca 1910 je Trgovsko-obrtna zadruga objavila tiskano poročilo in bilanco za upravno leto 1909. Ocenili so ga za uspešnega: "Tudi četrto poslovno leto naše Zadruge je bilo ugodno v vsakem oziru, kajti pridobivamo si čimdalje večje zaupanje pri širokem občinstvu, naš ugled pri sorodnih denarnih zavodih stalno raste in z mladostno-svežim, pa vendar previdnim gospodarstvom si vedno bolj utrjujemo svoj finančni položaj, o čemer priča tudi sledeče poročilo."¹⁴

Iz poročila lahko razberemo nekaj zanimivih podatkov. Pristopilo je dodatnih 209 novih članov, tako da je se je število zadrušnikov povzpelo na številko 1.161. Čisti dobiček se je povzpел na 12.965 kron, celotni promet denarnega zavoda je dosegel 6,914.917 kron. Na hrbtni strani poročila so natisnili denarno stanje sklada za Trgovsko šolo v Trstu. Sklad je dosegel vsoto 27.394 kron v letu 1909, visok skok od vsote 16.580 v prejšnjem letu. Vsi trije največji slovenski denarni zavodi v Trstu so prispevali v omenjeni sklad: Trgovsko-obrtna zadruga 2.500, Tržaška posojilnica in hranilnica 5.000, Jadranska banka 2.500 kron.

Vodstvo Trgovsko-obrtne zadruge je v prvih letih doživelo le malo sprememb. V letu 1910 je bilo načelništvo sestavljeno takole: predsednik Josip Ulčakar, ravnatelj Tržaške posojilnice in hranilnice, prvi podpredsednik Ivan Merhar, profesor, drugi podpredsednik Josip Stantig, trgovec, odborniki pa Justin Arhar, učitelj in posestnik, Gregor Zidar, posestnik in trgovec, Valentin Zwitter, trgovec ter Leopold Žgur, trgovec. Poleg sedem članov načelništva je bilo še nadzorništvo, ki je štelo kar 9 članov. Predsednik nadzornega organa Trgovsko-obrtne zadruge je bil Fran Korenčan, ravnatelj, namestnik predsednika Ivan Millionig, posestnik in trgovec.¹⁵ V vodstvenih organih denarnega zavoda so sedeli povečini trgovci in posestniki, vendar so bili prisotni tudi učitelji in profesorji ter državni uradniki.

Uspešno poslovanje so usmerjali redni občni zbori, kjer so se zbirali vedno številčnejši zadrušniki Trgovsko-obrtne zadruge. Sporočilo javnosti je bilo objavljeno na straneh slovenskega dnevnika Edinost v Trstu. Tako je bilo 4. marca 1911 natisnjeno vabilo na V. redni občni zbor Trgovsko-obrtne zadruge v Trstu za nedeljo 12. marca 1911 ob 10. uri v dvorani Trgovsko-izobraževalnega društva v ulici Sv. Frančiška 2. Dnevni red je bil klasičen: "1. Poročilo načelništva. 2. Poročilo nadzorništva. 3. Potrjenje letnih računov. 4. Razdelitev čistega dobička. 5. Volitev (spopolnitev) nadzorništva. 6. Slučajnosti."¹⁶

V koledarju Veliki Jadran za leto 1912, ki ga je založila Slovanska knjigarna

¹³ Prav tam.

¹⁴ Prav tam, poročilo in bilanca 1909.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Edinost, 4. 3. 1911, Vabilo na V. redni občni zbor Trgovsko-obrtne zadruge v Trstu.

Josipa Gorenjca, naletimo na zanimiv opis učinka denarnega zavoda, o katerem govorimo: "Sad te ustanovitve je sedanja slovenska Ciril-Methodova šola v ulici Acquedotto št. 20 in ulici Stadion št. 21, kateri hiši sta last Trgovske zadruge. Zraven že obstoječih 12 razredov ljudske šole (5 dekliških in 4 deških), je v hiši zadruge na Acquedotto št. 20 tudi popolna nižja slovenska trgovska šola, sestojeca iz treh razredov. Ta poslednja se je ustanovila oktobra leta 1910 in uspeva krasno. Kako je bila zadruga potrebna za narodno gospodarstvo, naj pokaže sledeči pregled v številkah. Promet od ustanovitve do danes znaša okroglih 33 milijonov, hranilnih vlog je naraslo na približno 1.300.000, čisti dobiček pa nad 60.000 kron. Zadruga je že v prvih petih letih odkazala slovenski trgovski šoli 11.500 kron v gotovini, zraven ugodnosti, ki jih ta prekornisti narodni zavod vživa na stanarini in v drugih ozirih. Razen tega je zavod po svojih močeh vedno rad podpiral tudi druga kulturna podjetja in društva ter jim naklanjal primerne podpore. Kot važno gospodarsko, se bolj pa kulturno-vzgojno sredstvo se je izkazalo štedenje, ki ga je zadruga sistematično začela gojiti med mladino, posebno šolsko, s tem, da posojuje domače hranilnike ali puščice, katerih ima dosedaj v prometu nad 500, ki se pridno polnijo ali praznijo, ter tako zraven moralnega uspeha, pomnožujejo naše blagostanje.¹⁷

Hotelska delniška družba Grljan - Miramar pri Trstu

Trgovsko-obrtna zadruga je sodelovala s Tržaško hranilnico in posojilnico ter z Jadransko banko ne le pri načrtovanju in nato pri vzpostavitvi Slovenske trgovske šole, pač pa so bili vsi trije največji slovenski denarni zavodi v Trstu trdno povezani tudi pri izrazito gospodarskem projektu, ki je posegel na hotelsko in turistično področje.

Začetek zanimanja tržaških slovenskih gospodarskih krogov za Grljan lahko postavimo v leto 1908. Za izhodišče lahko vzamemo članek z naslovom Grljan v tržaški Edinosti: "Kje da se nahaja Miramar, je znano vsakemu Tržačanu, kakor je znano tudi onim, ki so kedaj obiskali naše mesto. Mnogi pa ne vedo za Grljan, ki se nahaja uprav zraven Miramara. (...) Ker smo te dni čitali v nekem tukajšnjem laškem listu poziv Lahonom, naj se polaste vsega grljanskega nabrežja - ker da tam nastane v kratkem času krasno zdravilišče, opozarjamo tudi mi naše premožnejše sloje, naj ne dopustijo, da bi tujec pokupil te romantično lepe zemlje. (...) Trst nima pripravnejšega prostora za letovišča in kopališča od onega v Grljanu in je naravno, da se ta kraj v kratkem vporabi za razne hotele in dvorce. Lahki svare pred tujci, da-si so one zemlje od nekdanje slovenske. Mi pa pravimo: naj ona tla ostanejo se nadalje slovenska, v kolikor jih še ni v tujih rokah."¹⁸

Poziv je padel na plodna tla, saj so se problema zavedali tudi slovenski gospodarstveniki. Prvi konkreten korak je bil izveden z ustanovitvijo Društva za pospeševanje prometa tujcev v začetku leta 1909. K društvu so pristopili vsi trije omenjeni denarni zavodi. Pobuda je imela namen primerno izkoristiti Grljan, ki je bil še vedno izredno mirno zavetišče, kljub petindvajsetletni dejavnosti švicarskega Nemca, ki je odkupoval, širil, gradil in prezidaval. Kmalu pa je sledilo dejanje.

---

¹⁷ Veliki Jadran, str. 91.

¹⁸ Edinost, 21. 7. 1908, Grljan.

Kupoprodaja zemljišča, kopališč in gostinskih podjetij je bila sklenjena 4. marca 1910. Celotno podjetje je prišlo pod upravo konzorcija treh imenovanih slovenskih denarnih zavodov, ki so si zagotovili koncesijo z obljubo, da ustanove novo delniško družbo. Vrednost naložbe je bila 460.000 avstrijskih kron, po vrednosti torej takoj za Narodnim domom v Trstu.

Nato je stekla pobuda za ustanovitev delniške družbe.¹⁹ Leta 1911 je bila ustanovljena Hotelska delniška družba Grljan-Miramar pri Trstu. Pravila družbe je c.kr. ministrstvo za notranje zadeve na Dunaju odobrilo 19. avgusta 1912, c.kr. namestništvo v Trstu pa je izdalo izvršni odlok 9. oktobra 1912. Sledil je 27. februarja vpis v register družb na trgovskem in pomorskem sodišču v Trstu. Glavnica delniške družbe je znašala 600.000 kron z izdajo 3.000 delnic po 200 kron. 100.000 kron so vplačali v gotovini, ostalih 500.000 pa je bila vrednost zemljišč in nepremičnin v Grljanu. Vse to so odkupili od lastnice vdove Adele Feder rojene Calafati.²⁰

Iz tiskanih pravil delniške družbe povzemam dele prvega in drugega člena. 1. člen: " Namen hotelske delniške družbe "Grljan-Miramar pri Trstu" je pridobivanje stavbišč in zemljišč, ustanovitev, gradnja in obrat hotelov, restavracij in kavarn, kopelij, posebno morskih, ter sploh vseh v letoviščih in zdraviliščih potrebnih podjetij in zgradb. (...)"

2. člen: "Temeljem teh pravil zasnovana delniška družba se glasi: Hotelska delniška družba "Grljan-Miramar pri Trstu", italijansko: Societ  anonima di Hotels "Grignano-Miramar presso Trieste", nemško: Hotelsaktiengesellschaft "Grignano-Miramar bei Triest", francosko: Societ  anonyme des Hotels "Grignano-Miramar pr s Trieste". Sedež družbe je v Trstu. (...)"²¹

Po prvem nakupu leta 1910 so v aprilu 1912 dokupili še 1.800 m² zemljišča, v glavnem je bila obala. Investicija je bila vredna 36.000 kron. V letih 1910, 1911 in 1912 je bila uprava in poslovanje v rokah ustanoviteljev konzorcija. Po ustanovitvi in registraciji so se delničarji zbrali na prvem rednem občnem zboru 9. aprila 1914. V 1. letnem poročilu in računskem zaključku so zapisali, da je celotna lastnina vredna 541.000 kron. Odobrili so razširitvena dela pri Hotelu Grignano, odločili so se za nakup parnika z imenom Vida, da bi bila zagotovljena stalna pomorska zveza med Grljanom in Trstom. Nakup parnika je stal 67.533 kron. Iz tega je razvidno, da je družba resno in odločno investirala v naložbo, ki je bila nedvomno velik zalogaj. Poleg tega so upravitelji poročali o gradnji dodatnega enonadstropnega krila ob glavnem posloju hotela. Kopališče ob obali je razpolagalo s 161 kabinami. Hotelska družba je stala na trdnih nogah, izgledi so bili dobri.²²

V upravnem svetu družbe so bile ugledne osebnosti slovenskega meščanskega sloja v Trstu. Veljalo je nekakšno nenapisano pravilo, da so v upravnih telesih važnejših gospodarskih in denarnih ustanovah sedeli prvaki političnega društva Edinost, uspešni trgovci in podjetniki, odvetniki ter strokovnjaki. Predsednik

¹⁹ Jadranska banka, str. 266.

²⁰ ASTS, fond Tribunale Commerciale e Marittimo di Trieste (dalje TCM), Registri, Rg B II., Hotelska delniška družba "Grljan-Miramar pri Trstu"; Jadranska banka, str. 267; Slovensko denarništvo, str. 126-127.

²¹ NŠK, OZ, arhiv, zapuščina dr. Justa Pertota (dalje Pertot), fasc. 3, mapa Hotelska družba "Grljan-Miramar pri Trstu", pravila.

²² NŠK, OZ, arhiv, Pertot, Letno poročilo za leto 1913.

upravnega sveta je bil dr. Josip Wilfan, odvetnik, deželni poslanec in mestni svetovalec v Trstu, podpredsednik dr. Ivan Merhar, c.kr. profesor v Trstu, člani pa Ivan Goriup, veleposestnik na Opčinah pri Trstu, dr. Gustav Gregorin, odvetnik, državni in deželni polanec v Trstu, Anton Kalister, posestnik in veletrgovec v Trstu, dr. Vlastimil Klima, mestni in okrajni zdravnik v Pragi, Branko Pollich, ladjar v Trstu, Josip Skobrne, inženir v Trstu, Josip Ulčakar, ravnatelj Tržaške posojilnice in hranilnice v Trstu. Nadzorni svet so sestavljali: predsednik dr. Josip Abram, odvetnik v Trstu, podpredsednik Fran Korenčan, c.k. ravnatelj depozitnega urada v Trstu, člani pa Vekoslav Furlan, c.kr. višji računski svetnik, Fran Skorkovsky, ravnatelj Jadranske banke v Trstu, Nicefor Stepančič, trgovec v Trstu.²³ Poleg Slovencev torej naletimo tudi na Hrvate in Čehe, kar je bilo povsem normalno v slovenskih gospodarskih krogih v Trstu v zadnjih dvajsetih letih avstroogrške monarhije.

Vojna je seveda preprečila nadaljnji razvoj družbe. Po vojni pa so zavladale nove razmere. Družba je delila bridko usodo ostalih slovenskih in slovanskih denarnih zavodov in gospodarskih ustanov. Že 26. oktobra 1921 so bili iz upravnega sveta družbe zbrisani vsi slovenski upravitelji, nadomestili so jih izključno italijanski člani. Na občnem zboru 30. marca 1922 je bil sprejet nov statut samo v italijanskem jeziku, slovenščina je bila popolnoma izbrisana. 26. junija 1929 je družba izvršila fuzijo, ki je bila sprejeta v upravnem svetu 29. marca 1929. Registracija je bila nato vpisana 3. decembra 1929. Družba je izginila, ostala je Societá della Riviera Triestina.²⁴

Statistični podatki o poslovanju Trgovsko-obrtna zadruga

Stopimo za korak nazaj v obdobje pred prvo vojno. Če si želel poklicati sedež Trgovsko-obrtna zadruga, si moral zavrteti telefonsko številko 1604. Sedež pa je bil v središču mesta v ulici Sv. Frančiška 2. Ob začetku vojne leta 1914 so upravitelji zadruga bili: predsednik Josip Učakar, prvi podpredsednik Ivan Merhar, drugi podpredsednik Leopold Žgur, odborniki pa Justin Arhar, Ivan Wiegele, Valentin Zwitter. Nadzorni odbor pa so sestavljali: Vincenc Engelmann, Filip Ivaniševič, Fran Korenčan, Jakob Merhar, Ivan Millonig, Just Pertot, Franc Zupančič, Josip Zwitter. Na sedežu zadruga so bili zaposleni: Stanislav Detela (tajnik in poslovodja), Franc Kravos (blagajnik), Lojze Ferfolja in Mira Loger (uradnika).²⁵

Za prvo leto poslovanja 1906 dobimo naslednje podatke: blagajniški promet je znašal 1,274.583 kron, število združnikov je bilo 374, hranilnih vlog 238.972 kron, posojil 200.648 kron, čisti dobiček 1.071 kron, rezervni zaklad (sklad) 2.313 kron.

Po štirih letih v letu 1910 dobimo naslednje rezultate poslovanja: blagajniški promet 7,523.927 kron, združnikov je bilo 1389, hranilne vloge 1,226.595, posojila pa 1,275.913 kron, čisti dobiček 17.915 kron, rezervni zaklad 42.068.

Tik pred vojno leta 1914 je Trgovsko-obrtna zadruga takole poslovala: blagajniški promet je znašal 5,792.580 kron, združnikov je bilo 1977, hranilne vloge 1,715.955 kron, posojila 1,396.590 kron, čisti dobiček 14.060 kron, rezervni

²³ Prav tam.

²⁴ ASTS, TCM, Registri, Rg B II., Hotelska delniška družba "Grljan-Miramar".

²⁵ Guida generale di Trieste per l'anno 1915, str. 538.

zaklad pa 109.703.

Statistični podatki za leto 1918 nam povedo, da je denarni zavod dobro prestal vojno obdobje: blagajniški promet 8,028.781 kron, zadružnikov je bilo 1989, hranilne vloge 2,217.797 kron, posojila 1,140.889 kron, čisti dobiček je znašal 14.425 kron, rezervni zaklad se je povzpел na 155.155.²⁶

Prihod Italije, v drugi državi

Namesto avstroogrske monarhije je takoj po koncu vojne v Trstu nastopilo italijansko kraljestvo, druga država in predvsem drugačna miselnost. Vezi z Dunajem in Ljubljano so bile prekinjene, nove poti so vodile v Rim. Dolgoletne politične, narodne, kulturne, gospodarske vezi so bile prekinjene.

Miselnost, ki jo je prinašala nova italijanska oblast, je bila drugačna. Nova oblastni hotela in ni nameravala upoštevati različnost t.i. novih pokrajin (Le Nuove Provincie), kot so jim pravili v Italiji. Neupoštevanje realnosti je privedlo do nasprotovanja in celo do sovražnosti. V Trstu ni bilo treba čakati na oktober 1922, ko je prišla na oblast fašistična stranka z Mussolinijem na čelu. Odnos je bil jasen takoj. Fašistični režim je nato vse zaostрил do neslutnih višin, vendar so bili temelji položeni že prej, za časa t.i. liberalnih vlad tedanje kraljeve Italije. Tri mesece po prihodu italijanskih vojaških čet v Trst, 3. februarja 1919, je italijanski zakladni minister (Ministro del Tesoro) poslal v Trst strogo zaupni dopis, ki se pričinja takole: "Predočili so mi vprašanje bank, ki delujejo v Julijski krajini, in predlog našega odnosa do njih. Upoštevajoč pomen, ki ga ima to vprašanje v odnosu do državnega gospodarstva in za nove dežele, ki so prišle pod Italijo, se mi zdi potrebno Vaši ekselenci predočiti, na osnovi katerih usmeritev mora po mojem mnenju temeljiti naše delovanje." V četrtem odstavku pisma se minister posveti problemu slovanskih bank (banche slave), ko trdi, da je zadeva s slovanskimi bankami bolj občutljiva od nemških, čeprav meni, da je tudi pri tem italijansko stališče jasno. Nevarnost, ki jo predstavljajo slovanske banke, je mnogo večja od nemške nevarnosti. Zato je treba dobro nadzorovati poslovanje slovanskih bank, še posebno jugoslovanskih, da ne onemogočijo na krajevni ravni poslovanja italijanskih bank. Zaključek dopisa pa je najbolj poveden: "Banke v Trstu se morajo italijanizirati v največji možni meri. K temu lahko prispevajo domiselnost naših bankirjev in ukrepi naših bank. Po mojem mnenju mora biti v tem smislu naravnano tudi delovanje vlade v Rimu."²⁷

Načrt je bil torej pripravljen, scenarij napisan: italijanizirati odnosno nacionalizirati slovenske / jugoslovanske / slovanske denarne zavode v Trstu, podreti slovensko gospodarsko mrežo. Omenjeni načrt je zahteval dobro pripravo in čas za učinkovito izvedbo. Vmes je bilo treba širšo javnost in slovensko prebivalstvo opozoriti, da se bliža nova doba. To nalogo so opravile organizirane skupine z nasiljem. Na delo so stopile posebne fašistične skupine, škvadre.

Ker govorimo o Trgovsko-obrtni zadrugi v Trstu, bomo omenili napad na sedež tega denarnega zavoda. 4. avgusta 1919 je fašistična škvadra napadla Narodni dom, Slovensko šolo na Acquadottu, Trgovsko šolo, sedež Trgovsko-

²⁶ NŠK, OZ, arhiv, Pertot, fasc. 3, m. Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu. Poročilo in bilanca za XXI. upravno leto 1926.

²⁷ ASTS, fond Regio Governatorato della Venezia Giulia, Atti generali, Ufficio-economico finanziario, busta 139; Jadranska banka, str. 132.

obrtno zadrugo, ki se je po vojni preselila v ulico Battisti 21.

Škoda zaradi napada je bilo po poznejših cenitvah: Uredništvu in upravništvu "Edinosti" (ne vštevši uničenih 22 letnikov "Edinosti") 5.353 lir, Slovenski ljudsko šoli v ulici Acquedotto 20 lir 44.995, Slovenskemu učiteljskemu društvu (istotam) 10.000 lir, učiteljem omenjene šole 1.809 lir, "Ruskemu kružku" 715 lir, Zasebni trgovski šoli via C. Battisti 1.865 lir, Trgovski-obrtni zadrugi (istotam) 104.550 lir, Tržaški posojilnici in hranilnici v Narodnem domu 860 lir, "Slovanski čitalnici" (istotam) 28.486 lir. Vkupno: 199.633 lir.²⁸

Dobra polovica zapisane škode je šla na račun prav Trgovsko-obrtno zadrugo. Signal je bil jasen. Nato so se zvrstili se bolj jasni in odmevni signali: napad in požig Narodnih domov v Barkovljah, Rojanu in pri Sv. Ivanu v Trstu ter krona vseh nasilnih dejanj - požig Narodnega doma v Trstu na dan 13.7.1920. To je bila prava šentjernejska noč tržaških Slovencev, saj so fašistične skupine tistega dne napadle poleg Narodnega doma še 20 drugih sedežev slovenskih organizacij.

Trgovsko-obrtna zadruga po prvi svetovni vojni

Po letu 1918 se je moralo vodstvo Trgovsko-obrtno zadrugo stalno soočati s celo vrsto težav, kar je v bistvu pomenilo, da skorajda denarni zavod ni mogel normalno poslovati. Vse skupaj je bilo vseskozi bolj podobno nenehni obrambi. Trdoživi so vsekakor bili, saj so znali kljubovati dobrih dvajset let.

Pred iztekom prve svetovne vojne so se zadržniki zbrali poleti 1918, točneje 16. julija 1918, na občnem zboru. 9. septembra 1919 je sodišče vpisalo v združni register vodstveni sestav: predsednik Alojz Ferfolja, prvi podpredsednik Matko Gradišar, drugi podpredsednik Jakob Merhar, odborniki Anton Žerjal, Filip Ivanišević, Hinko Schmidt, Josip Gregorčič. Imenovani so se znašli pred nelahko nalogo: poslovati, delovati, preživeti v popolnoma novih razmerah v drugi državi.²⁹ V letu 1919 je prišlo 4. avgusta do prej omenjenega napada fašistične skupine na sedež Trgovsko-obrtno zadrugo v ulici Cesare Battisti 21, kamor se je preselila iz ulice Sv. Frančiška 2, kjer je domovala od ustanovitve leta 1906 dalje. Sama zadruga je bila lastnica stavbe v ul. Battisti. Z letom 1920 se je pričelo poslovanje z oblastmi v italijanskem jeziku. V naslednjem letu 1921 je moralo vodstvo denarnega zavoda zaprositi za italijansko državljanstvo, ki je bilo izdano dne 27. decembra 1921. S tem uradnim aktom si je spet pridobila domovinsko pravico. Na zahtevo sodišča je morala denarna zadruga svojemu slovenskemu nazivu dodati še italijanskega. Zadržniki so morali to spremembo sprejeti na rednem občnem zboru, ki so ga sklicali 1. avgusta 1923; nakar so to 27. maja 1924 vnesli v združni register pri trgovskem in pomorskem sodišču v Trstu. Po tej spremembi se je naziv glasil: Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu, registrovana zadruga z neomejenim jamstvom - Consorzio Commerciale Industriale in Trieste, consorzio registrato a garanzia illimitata. V letu 1924 se je sedež denarnega zavoda spet selil in sicer v ulico Pierluigi da Palestrina št. 4.³⁰

²⁸ Škoda povzročena po nasilstvih slovenskemu prebivalstvu v Julijski krajini. V: Za naše Primorje. Ljubljana, Jugoslovenska matica 12. 11. 1927; Jadranska banka, str. 164.

²⁹ ASTS, TCM, Registri, Cons. III., Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu.

³⁰ Darij Cupin: Banca Popolare Giuliana in Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu. Primorski dnevnik, Trst, 1. 3. 1970 (dalje Cupin); Slovensko denarništvo, str. 135.

Pred tem se je Trgovsko-obrtna zadruga leta 1921 včlanila v obnovljeno Zadružno zvezo v Trstu. V Zadružno zvezo so vstopile raznovrstne zadruge iz tržaške, puljske in reške pokrajine. Območje poslovanja je segalo od Trsta do Postojne, od Krasa do Cresa. Konec leta 1922 je bilo včlanjenih 127 zadrug, od tega 85 denarnih; ena izmed teh je bila Trgovsko-obrtna zadruga. Tudi v omenjeni zvezi je naš denarni zavod odigral svojo vlogo, saj je bil član načelnštva Zadružne zveze v Trstu Josip Bratož, ki je bil takrat ravnatelj Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu.³¹

Zadružniki so se v juniju 1927 zbrali na 21. rednem občnem zboru. Tistega 6. junija 1927 so morali člani ponovno pod pritiskom oblasti spremeniti nekatere člene statuta zadruga. Vodstvo oziroma načelnštvo denarnega zavoda so takrat sestavljali: predsednik Vekoslav Plesničar, prvi podpredsednik Matko Gradišar, drugi podpredsednik Hinko Schmidt, odborniki Jakob Merhar, Ivan Panjek, Alojzij Povh, Josip Puhelj. V nadzornem odboru so bili: predsednik Ivan Prelog, tajnik Josip Novinc, nadzorniki Peter Kralj, Vasilij Mirk, Ivan Počkaj. Ravnatelj ustanove je bil Anton Grubišič. Kljub stalnim pritiskom oblasti in nenehnemu oviranju rednega poslovanja je število zadružnikov naraščalo; konec leta 1926 je doseglo številko 2.313. Ljudje so se oklenili in strnili okrog Trgovsko-obrtna zadruga, kateri so zaupali.

Iz objavljenih številke v bilanci za leto 1926 lahko razberemo naslednje podatke: blagajniški promet je znašal 42,939.841 lir, hranilne vloge 3,200.489 lir, posojila 1,996.856 lir, čisti dobiček 2.527 lir, rezervni sklad (sklad) pa 170.463 lir. Če primerjamo številke za leto 1926 s tistimi iz leta 1920 in 1924, opazimo, da je bilo najbolj uspešno leto 1920, ko so zabeležili kar 53.505 lir čistega dobička. V vseh letih blagajniški promet stalno močno niha. Trdni postavki sta bili nedvomno visoko stanje hranilnih vlog, kar je zagotavljalo zavodu dobro in varno finančno osnovo ter rezervni sklad.³²

6. maja 1927 je vodstvo zadruga prejelo prisilno navodilo, da mora na naslednjem občnem zboru sprejeti nov statut, ki bo napisan samo v italijanskem jeziku. Nadaljevala se je italijanizacija slovenskega denarnega zavoda.³³

22. junija 1928, na naslednjem rednem občnem zboru, so zadružniki Trgovsko-obrtna zadruga sprejeli tak, samo v italijanskem jeziku napisan statut.³⁴ Zadrugo je nato 10. maja 1929 vpisalo sodišče v zadružni register.

Ko je bilo to storjeno, je prišla nova zahteva: "Opominjamo vodstvo družbe, da mora na naslednjem občnem zboru postaviti na dnevni red spremembo statuta, s katero bo imenu podjetja v slovenskem jeziku besedici - v Trstu - zamenjala - in Trieste." Tako so morali zadružniki na naslednjem občnem zboru 4. junija 1930 sprejeti sklep, da izgine še zadnja sled v slovenskem jeziku. V zadružnem registru pomorskega in trgovskega sodišča v Trstu naletimo 22. septembra 1930 na naslednji pripis: "na osnovi zapisnika občnega zbora z dne 4. 6. 1930 je bilo odstranjeno ime podjetja v slovenskem jeziku."³⁵

Vsi omenjeni neusmiljeni in načrtni pritiski pa niso uspeli okrniti zaupanja

³¹ Milan Pahor: Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj. Trst 1998 (dalje Pahor, Lastno gospodarstvo), str. 33.

³² NŠK, OZ, arhiv, Pertot, m. Trgovsko-obrtna zadruga.

³³ Cupin.

³⁴ ASTS, TCM, Registri, Cons. III., Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu.

³⁵ Prav tam, pripis 22. 9. 1930.

članov, saj so na občnem zboru aprila 1929, ko so sprejemali bilanco za leto 1928, zapisali, da imajo 2.562 članov. Čisti dobiček za leto 1928 je bil 14.425 lir, rezervni sklad pa se je povzpел na 184.725 lir. V poročilu in bilanci za tisto leto pa dobimo še dodatno zanimivo postavko: denarni zavod je imel v lasti razne nepremičnine v višini 290.276 lir. Zadruga je dobro poslovala, imela je resnično trdno finančno osnovo.³⁶

4. junija 1930 je bil kot odbornik izvoljen v načelnštvo denarnega zavoda odvetnik Franc Tončič, ki je v zadnjem desetletju obstoja zadruga odigral osrednjo vlogo, ki je bila dostikrat bridka. Na občnem zboru leta 1932 je bil izvoljen za predsednika, kar je ostal vse do nasilnega razpusta Trgovsko-obrtna zadruga.

Kot osemnajsti pripis v zadržnem registru na sodišču v Trstu je bilo vneseno ime odvetnika Tončiča za predsednika 9. junija 1932. Dvajseti pripis z dne 14. julija 1933 pa je vnesel nov upravni svet, ki je bil izvoljen na rednem občnem zboru 25. aprila 1933: predsednik Franc Tončič, prvi podpredsednik Hinko Schmidt, drugi podpredsednik Ivan Panjek, odborniki Josip Puhalj, Karlo Dolgan, Stanislav Sosič, Franc Terpin.³⁷

Zadruga je stalno izpolnjevala vse zahteve oblasti, strogo se je držala zakonskih predpisov. Stalno je bila podvržena strogi kontroli. Zaman so odgovorne oblasti iskale nepravilnosti v poslovanju. Predsednik in obenem pravni zastopnik zadruga odvetnik Franc Tončič je moral vsako leto vložiti priziv na sodišče, zato da je nato sodišče v uradnem listu Foglio degli Annunzi Legali objavilo bilanco zadruga, kar je uradno potrdilo veljavnost delovanja. Nato pa je sledil se pripis v zadržni register na sodišču, da je bila deponirana bilanca, ki je bila tako dokončno uradno potrjena. In to se je ponavljalo vsako leto od 23. maja 1933 do 29. aprila 1940. V tistih letih je bil sedež denarnega zavoda v ulici XXX ottobre 17, vendar je bil vhod za stranke iz ulice Milano 20.³⁸

Kljub vsem pritiskom, kljub vsem kontrolam, kljub ekonomski krizi mesta in krizi v poslovanju denarnih zavodov v Trstu je Trgovsko-obrtna zadruga pod imenom Consorzio Commerciale Industriale in Trieste uspešno poslovala. To je razvidno iz letnih obračunov: leta 1936 so zabeležili 13.000 lir dobička, leta 1937 17.000, leta 1939 46.362, leta 1940 pa kar 55.966 lir dobička.³⁹

Trgovsko-obrtna zadruga je bila nedvomno trn v peti italijanskim oblastem. Enaka ugotovitev velja za Tržaško posojilnico in hranilnico, ki je kot denarni zavod preživela požig Narodnega doma v Trstu. Ob vstopu Italije v drugo svetovno vojno je očitno dozorel sklep, da ju je treba ukiniti in uničiti, saj sta predstavljali še redke preostanke slovenske gospodarske prisotnosti v mestu. Obe je v bistvu doletela podobna usoda, ukinitvev samostojnega delovanja ter spojitvev (fuzija) v sorodno italijansko denarno ustanovo.

Na občnem zboru 11. julija 1940 so morali člani ponovno sprejemati vsiljene spremembe. Te dopolnitve k statutu so spremenile tudi značaj denarnega zavoda. Namesto osebnih deležev članov so bile izdane imenske delnice. Tako se je zadruga spremenila v bistvu v posebno obliko delniške družbe. Zato se je

³⁶ Turina, str. 25-26.

³⁷ Cupin.

³⁸ ASTS, TCM, Registri, Cons. III., Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu, pripisi v register od leta 1933 do leta 1940.

³⁹ Cupin; Slovensko denarništvo, str. 135.

spremenil naziv v Consorzio di Credito Commerciale Industriale, societ  anonima cooperativa con sede a Trieste. S tem je bila nakazana pot, po kateri se lahko vrine v zavod italijanski kapital. Edina pozitivna nota tega občnega zbora je bila zadnja demokratična izvolitev vodstvenih organov, ki so ostali v rokah slovenskih članov. Navedimo torej zadnji slovenski upravni svet: predsednik odvetnik Franc Tončič, prvi podpredsednik Ivan Kranjc, drugi podpredsednik Hinko Schmidt, odborniki Peter Udovič, Josip Puhalj, Ivan Panjek. V nadzornem odboru pa so bili: predsednik Stanislav Sosič,  lana Franc Rupena, Štefan Lovre i , namestnika Viktor Širca, Josip Vatta. Skrutinatorja na občnem zboru sta bila Rudolf Marc in Maks Morelj.⁴⁰

Kmalu po občnem zboru je bil 5. septembra 1940 aretiran predsednik zavoda dr. Tončič. Tako so končno oblasti dobile razlog, da so lahko direktno posegle v delovanje Trgovsko-obrtne zadruga in ga hitro in neusmiljeno izkoristile. Vitez dr. Enea Fabrizi je bil imenovan za začasnega upravitelja; ta pa je  e 31. oktobra 1940 sklical izredni občni zbor zavoda. Fabrizi je na tem občnem zboru v svojem poročilu rekel, da je poslovanje neoporečno in uspešno. Nato pa je dodal, da je potrebna rotacija v vodstvenih organih. Tako so bili izvoljeni vodstveni organi, kjer so imeli večino italijanski člani, ki so medtem kupovali imenske delnice. Malo članov je imelo v rokah večino delnic; stara zadruga je imela veliko število članov (nekaj tisoč), nova družba pa jih ni premogla niti 100.

V upravni svet so bili izvoljeni: Carlo Accerboni, Romano Cerlenizza, Mario Deschmann, Vittorio Dionigi, Giuseppe Losich, Ivan Panjek, Josip Puhalj, v nadzorni odbor pa Marcello Barbo, Arrigo Daveglia, Franc Rupena, namestnika Rudolf Marc, Enrico Toros. Novi predsednik zavoda je bil odvetnik Giuseppe Losich, predsednik nadzornega sveta pa Marcello Barbo. Od prejsnjega popolnoma slovenskega odbora so ostali le štirje: dva v upravnem odboru in dva v nadzornem. Edino mesto, ki je se ostalo v slovenskih rokah, je bilo mesto ravnatelja; službo je opravljal Josip Puhalj.

Konec

Na naslednjem občnem zboru 31. marca 1941 so upravitelji še vedno izkazovali dobiček,  prav je poslovanje mo no upadlo. Najpomembnejšo novico je zboru sporočil predsednik Losich; namreč da so v teku pogajanja o spojitvi z Banco Popolare Giuliana. Ni bilo torej dovolj, da so oblasti odvzele zavod slovenskim članom. Treba je bilo denarni zavod popolnoma zbrisati in tako odpraviti njegovo slovensko preteklost. Kmalu po tem zboru so se preostali slovenski člani v upravnih telesih in ravnatelj odstopili.

Naslednji korak je bil storjen, ko je 16. junija 1941 izšel ministrski dekret: "V javnem interesu je (...) združitev Consorzia di Credito Commerciale, zadruga s sede em v Trstu, z Banco Popolare Giuliana, zadruga anonima, prav tako s sede em v Trstu in sicer z vključitvijo prve v drugo."⁴¹

Na podlagi tega odloka je bil za 18. avgust 1941 sklican izredni občni zbor, da bi odobril spojitev. Predsednik je prisotnim predložil v odobritev spojitev z ute-

⁴⁰ Cupin; Slovensko denarništvo, str.136.

⁴¹ Gazzetta Ufficiale del Regno d' Italia, 18. 6. 1941 (XIX),  t. 141.

meljivosti, da to pač zahtevajo interesi državnega značaja in seveda ekonomski interesi Trsta. Spojitev je bila soglasno sprejeta. S tem je izginila Trgovsko-obrtna zadruga. Predsednik odv. Losich je 28. novembra 1941 podpisal uradni dokument, ki je vseboval naslednja določila:

1. Banca Popolare Giuliana prevzame vse premoženje ter vso aktivo in pasivo Trgovsko-obrtnih združenj.

2. Osnova za spojitev je bilanca z dne 31. decembra 1941. Jemlje pa se v poštve tudi vse poslovanje iz leta 1941.

3. Vse delnice Trgovsko-obrtnih združenj se spremenijo v razmerju ena proti ena v delnice Banca Popolare Giuliana.

Vso opisano nasilje je bilo izpeljano v legalni obliki na podlagi obstoječih zakonov. Za konec si lahko ogledamo postavke iz bilance Trgovsko-obrtnih združenj, da nam bo bolj jasno, kaj je zastoj dobila v last Banca Popolare Giuliana. To je bilo premoženje, ki ga je ustvarila Trgovsko-obrtna zadruga v 34 letih poslovanja. Družbeni kapital je znašal 888.017 lir, hranilne vloge 4.522.876 lir, tekoči računi 3.180.492 lir, vrednostni papirji 3.269.607 lir. Trgovsko-obrtna zadruga je bila lastnica 75 večjih in manjših nepremičnin. Kot zanimivost lahko navedemo, da je bila tudi tretjinska lastnica stavbe, v kateri je poslovala Banca Popolare Giuliana.⁴²

Epilog

V zvezi z zahtevo po obnovitvi Tržaške hranilnice in posojilnice ter Trgovsko-obrtnih združenj so zakoniti zastopniki obeh denarnih zavodov takoj po osvoboditvi vložili prošnjo na urad Zavezniške vojaške uprave (ZVU) v Trstu in sicer 10. avgusta 1945 oziroma 8. septembra 1945. V vlogah sta zahtevali dovoljenje za obnovo združenj in vrnitev premoženja. Ker niso dobili odgovora, so 19. aprila 1947 ponovili dvojno vlogo, ki je prav tako ostala brez odgovora. Vsi koraki pri ZVU so bili neuspešni, zato je ta zahteva ostala prisotna v vseh kasnejših dokumentih.⁴³ Zavezniška vojaška uprava in kasneje Italija nista izpeljali povračila škode.

Tajništvo Osvobodilne fronte za tržaško ozemlje v Trstu je leta 1954 izdelalo obširno spomenico o povzročeni škodi in potrebnih ukrepih za njeno odpravo. Škodo povzročeno Trgovsko-obrtni zadrugi je ocenilo takole: "Trgovsko-obrtna zadruga se je morala na fašistični pritisk fuzionirati z Banca Popolare Giuliana (atto di fusione 28. 11. 1941). Tudi glede nje trenutno še ni bilo mogoče ugotoviti dejanske škode. Velja pa tudi zanjo, kar smo rekli za Tržaško posojilnico in hranilnico; škodo (...) cenimo na lir 3.000.000 ali po današnji vrednosti lir 180.000.000."⁴⁴ Hkrati pa je ugotovilo: "Ustanovitev nove slovenske banke bo potrebna tudi v primeru, če bi se imeli obnoviti Tržaška posojilnica in Trgovsko-obrtna zadruga, ker nobena izmed njih ni imela tako širokega delovnega področja, kakor je za potrebe slovenskega gospodarstva potrebno danes."⁴⁵

⁴² Cupin; Slovensko denarništvo, str. 136.

⁴³ Jadranska banka, str. 256.

⁴⁴ NŠK, OZ, arhiv, Dekleva; Jadranska banka, str. 249; Lastno gospodarstvo, str. 49.

⁴⁵ NŠK, OZ, arhiv, zapuščina dr. Jože Dekleva (dalje Dekleva), fasc. 2, mapa 1. Promemoria tajništva Osvobodilne fronte o enakopravnosti Slovencev in o povračilu škode, Trst, 10. 5. 1954.

Toda poslovanje Trgovsko-obrtno zadruga v Trstu se je zaključilo z nasilno spojitvijo v letu 1941.

Milan Pahor

THE TRIESTE TRADE AND CRAFT COOPERATIVE (1906-1941)

S u m m a r y

At the turn of the 19th century, the national movement of the Slovenes in Trieste reached its peak. The symbol of this resurgence was the Narodni dom (National House), built in 1904. The national movement was based on firm economic foundations. The Trade and Crafts Cooperative was part of a network of loans banks, savings banks, banks, financial cooperatives, economic and trade societies, consumers' cooperatives, and joint-stock companies, which were established by the Slovenes of Trieste during the last decades of the Austro-Hungarian monarchy and before the outbreak of the First World War. The Trade and Craft Cooperative intensely fostered the cultural as well as the economic development of the Slovenes of Trieste. The Trade and Crafts Cooperative was a very useful financial institution, since it formed a strong link between the financial institutions and the small business sector, and knew how to help small shops and businesses in particular. In addition to this, it also fostered development in the fields of culture and education. Its financial support was decisive in establishing the Slovene Ciril-Metod's School in the centre of Trieste, as well as a secondary school of commerce. Both these schools were harboured in the buildings of the Trade and Craft Cooperative. Even during the darkest times of Fascism, the people trusted this financial institution; which is demonstrated by the fact that at this, of all times, the Trade and Crafts Cooperative had the largest number of members (about 2500). Apart from conducting business successfully with shop owners, craftsmen and traders, small holders, officials, and workers, the Trade and Crafts Cooperative was successful in other economic fields as well. Together with the Tržaška posojilnica in hranilnica and the Jadranska banka it founded a company, which managed the Grljan-Mirammar tourist and hotel centre near Trieste. It also pursued a successful business policy of buying real estate in Trieste and its surroundings. The period from its establishment in 1906, which was instigated by the members of the Commercial and Educational Society in Trieste, until the end of the First World War in late 1918, was a time of continuous growth and successful business ventures. After the collapse of the Austro-Hungarian monarchy and after Trieste and the Primorska region came under Italian rule, however, the situation changed considerably. The trade routes that had once led to central Slovenia and Vienna now changed their direction to the west and to Rome. The centralistic Kingdom of Italy with its so-called liberal governments could not or did not want to understand the Slovene and Slav population who now lived in this newly established state. Dissensions led to conflicts, and continuous pressures to resistance at first, and then to rebellion. Already before the Fascist party gained power in October 1922, plans had been made to abolish the Slovene network of societies together with its political, national, cultural, educational and economical character. The aim of the Fascist regime was even more drastic: the extermination of the entire Slovene population in Trieste and in the Primorska region. In the period between the two world wars, the operation of the Trade and Crafts Cooperative was one continuous struggle to defend itself against all kinds of pressures and enforced rules. For a number of years it managed to withstand all these pressures and even operated economically successful. It took an official decree implemented by force to abolish this Slovene financial institution, which had offered valiant and stubborn resistance for so many years. When Italy entered the war, however, the decision was evidently made to abolish both existing Slovene financial institutions in Trieste: the Trade and Craft Cooperative and the Loan and Savings Bank of Trieste, by a decree. This final act was the death blow to both institutions which were each merged forcibly with an Italian financial institution: the Banca popolare giuliana and the Cassa di Risparmio di Trieste, respectively. The Slovene institutions endured the same fate after the war, as they had before it. All efforts (protests, written applications, petitions, resolutions, memorandums) were in vain; the legal Slovene owners never had their confiscated financial institutions and property restituted to them, nor did they ever received

---

any financial compensation.